

BUXORO XONLIGI TAXTIGA ASHTARXONIY SULOLASINING KELISH JARAYONLARI

Nizomiy nomidagi O‘zMPU
dotsenti, PhD Yakobjanov J.J

Annotatsiya: Ushbu maqolada Buxoro xonligida Shayboniylar sulolasining zaiflashuvi va Ashtarxoniylarning hokimiyatga kelishi hamda ularning dastlabki hukmdorlari haqida bir qancha ma’lumot berib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Buxoro xonligi, Shayboniylar, Ashtarxoniylar, Abdullaxon II, Movarounnahr, sulola, harbiy ish

ПРОЦЕСС ПРИХОДА К ВЛАСТИ ДИНАСТИИ АШТАРХАНИДОВ В БУХАРСКОМ ХАНСТВЕ

НПУУз имени Низами
доцент, PhD Якобжанов Ж.Ж

Аннотация: В статье анализируется процесс ослабления власти династии Шейбанидов в Бухарском ханстве и приход к власти первых представителей династии Аштарханидов.

Ключевые слова: Бухарское ханство, Шейбаниды, Аштарханиды, Абдулла-хан II, Мавераннахр, династия, военное дело

THE PROCESS OF THE ASHTARKHANID DYNASTY'S COMING TO POWER IN THE BUKHARA KHANATE

NPUUz named after Nizami
PhD, Associate Professor Yakobjanov J.J

Abstract: This article provides information about the weakening of the Shaybanid dynasty in the Bukhara Khanate and the rise of the first rulers of the Ashtarkhanid Khanate.

Keywords: Bukhara Khanate, Shaybanids, Ashtarkhanids, Abdullakhan II, Movarunnahr, dynasty, military affairs

KIRISH: XVI asrning ikkinchi yarmiga kelib, Shayboniylar sulolasi tomonidan boshqarilayotgan Movarounnahrda siyosiy beqarorlik asta-sekin avj ola boshladi. Dastlab, Muhammad Shayboniyxon tomonidan asos solingan bu sulola o‘zining ilk davrlarida kuchli markazlashgan davlat barpo etishga muvaffaq bo‘lgan edi. Biroq vaqt o‘tishi bilan, ayniqsa sulolaning so‘nggi yillari – XVI asr

oxirlariga kelib, davlat ichki siyosiy qarama-qarshiliklar, merosxo'rlar o'rtasidagi nizolar, mahalliy hokimlarning o'z manfaatlarini ilgari surishga bo'lgan harakatlari natijasida zaiflashdi.

Shayboniylar davlatining so'nggi qudratli hukmdori bo'lgan Abdullaxon II (1583–1598) Movarounnahrni bir necha o'n yilliklar davomida nisbatan barqaror boshqargan bo'lsa-da, uning vafoti bilan sulola ichidagi siyosiy muvozanat butunlay buzildi. Abdullaxon II o'zidan keyin markaziy hokimiyatni mustahkamlovchi qat'iy voris qoldirmagani sulola ichida jiddiy meros taqsimoti kurashlarini keltirib chiqardi. Har bir shahzoda o'z manfaatini ko'zlab harakat qilganligi sababli davlat markaziy boshqaruvdan ayrila boshladi, bu esa siyosiy markaziylashtirishning zaiflashishiga olib keldi.

Aynan mana shunday og'ir sharoitda, Movarounnahrda yuzaga kelgan siyosiy bo'shliqdan foydalangan holda, yangi siyosiy kuch – Ashtarxoniylar sulolasi tarix sahnasiga chiqdi. Bu sulolaning vakillari o'zlarini Shayboniylar sulolasining qonuniy vorislari sifatida ko'rsatishga harakat qilib, ularning merosini davom ettirish niyatida bo'lganliklarini bildirdilar. Ular mavjud beqarorlikni barham topkazishga, markaziy hokimiyatni tiklashga va siyosiy tartibni qayta o'rnatishga va'da berdilar. Shu sababli, ular mahalliy zodagonlar va diniy yetakchilar tomonidan ham nisbatan ijobiy kutib olindilar.

DOLZARBLIGI: Bugungi kunda o'zbek davlatchilik tarixini sinchiklab o'rganish va tahlil etish dolzarb masala hisoblanadi. O'zbek davlatchiigining ajralmas qismi sanalgan Buxoro xoligidagi siyosiy jarayonlar va sulolalar almashinuvi keskin siyosiy vaziyatlarni yuzaga keltirgan hisoblanadi. Aynan shu xususiyatlarni o'rganish va ochib berish mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI: Mazkur maqoladan ko'zlangan asosiy maqsad Ashtarxoniylarning hokimiyat tepasiga kelish jarayonlarini ochib berishdan iborat. Mazkur masalani ochishda manbalar va adabiyotlar tahlil etildi.

Ashtarxoniylar orasida eng faol va siyosiy jihatdan yetuk shaxs sifatida Boqi Muhammad ajralib turdi. U sulolaning Movarounnahrda faol kirib kelishi va

siyosiy hokimiyatni qo'lga kiritishida yetakchi rol o'ynadi. Boqi Muhammad Shayboniylar davlati davrida shakllangan harbiy-boshqaruv elitasining ko'plab vakillarini – amirlar, lashkarboshilar, zodagonlar va diniy ulamolarni o'z tarafdori qilib olishga muvaffaq bo'ldi. Bu esa unga siyosiy jihatdan mustahkam tayanch yaratdi.

1599-yilda Shayboniylar sulolasining amalda tugashi va davlatda siyosiy boshboshdoqlik kuchaygan bir paytda Boqi Muhammad o'z tarafdorlari yordamida Movarounnahrda hokimiyatni qo'lga olishga kirishdi. U avvalo Buxoroni egallab, bu shaharni o'z hukmronligining siyosiy markazi sifatida e'lon qildi. Keyinchalik esa boshqa yirik shaharlarda ham o'z nazoratini o'rnatishga intildi. Ashtarxoniylarning hokimiyat tepasiga kelishi yangi siyosiy sulolaning shakllanishiga olib keldi va bu Movarounnahr tarixida muhim burilish nuqtasiga aylandi.

Shuningdek, Boqi Muhammad o'z hokimiyatini qonuniylashtirish uchun diniy yetakchilar bilan yaqin aloqalar o'rnatdi. Ulamolarning qo'llab-quvvatlovi unga siyosiy legetimlikni mustahkamlashda katta yordam berdi. Movarounnahr aholisi orasida ham Shayboniylar sulolasining zaiflashganidan charchagan kuchlar yangi sulolaning kelishiga umid bilan qaradi.

Natijada, Ashtarxoniylar sulolasining siyosiy sahnaga chiqishi faqat Shayboniylar merosining davomchisi sifatida emas, balki yangi bir siyosiy barqarorlik davrining boshlanishi sifatida ham baholanishi mumkin. Bu sulola nafaqat mavjud siyosiy inqirozni bartaraf etdi, balki kelgusida Markaziy Osiyo tarixida muhim rol o'ynaydigan Buxoro xonligining keyingi rivojlanishiga ham zamin yaratdi.

MUHOKAMA: XVI asr oxirlariga kelib Movarounnahrda siyosiy beqarorlik avj olgan edi. Shayboniylar sulolasining eng so'nggi yirik vakili bo'lgan Abdullaxon II ning 1598-yilda vafotidan so'ng, hokimiyat merosxo'rliги yuzasidan keskin ichki kurashlar boshlandi. Ayniqsa, Abdullaxon II ning o'g'li Abdulmo'min xon va boshqa shahzodalar o'rtasidagi ziddiyatlar mamlakatda markaziy

hokimiyatning mutlaqo zaiflashishiga olib keldi. Ana shunday notinch siyosiy muhitdan foydalangan holda, Ashtarxoniylar sulolasining vakili Boqi Muhammad harakatga keldi.

Boqi Muhammad o'z zamonasining tajribali harbiy va siyosiy arbobi sifatida tanilgan edi. U Xorazm vohasida siyosiy kuch sifatida shakllangan va Shayboniylar sulolasi bilan qarindoshlik aloqalari orqali o'zining siyosiy da'volarini asoslashga harakat qilgan. 1599-yil bahorida u o'zining sodiq qo'shinlari bilan Movarounnahr sari yurish boshladi. Bu yurish bevosita Shayboniylar taxti uchun olib borilayotgan kurashlar fonida kechdi. Shu sababli Boqi Muhammad kuchli qarshilikka duch kelmasdan, nisbatan osonlik bilan yurishni amalga oshirdi.

Movarounnahrning asosiy siyosiy va iqtisodiy markazi bo'lgan Buxoro shahri ham aynan shu paytda zaif holatda edi. Shaharda siyosiy beqarorlik, amaldorlar o'rtasida bo'linish va aholi noroziligi kuchaygan edi. Boqi Muhammad bu holatdan mohirona foydalandi. U o'z yurishini Buxoroga qaratib, qisqa vaqt ichida shaharni egalladi. Shahar ahli va zodagonlar yangi kelgan hukmdordan barqarorlik va tartibni tiklashni kutganlari uchun, Ashtarxoniylar sulolasining hokimiyat tepasiga kelishiga qarshilik deyarli bo'lmadi.

Buxoroni egallash bilan Boqi Muhammad o'zini yangi hukmdor sifatida e'lon qildi. Bu voqea Movarounnahrda Ashtarxoniylar sulolasining hukmronligi boshlanganining rasmiy belgisi bo'ldi. Boqi Muhammad o'z hokimiyatini kuchaytirish va mustahkamlash maqsadida Shayboniylar davridan qolgan boshqaruv tuzilmalarini saqlab qolishga harakat qildi. Ayniqsa, mahalliy amirlar, zodagonlar va diniy ulamolar bilan yaqin aloqalar o'rnatib, siyosiy jihatdan barqarorlikni tiklashga kirishdi.

Boqi Muhammad 1599-yilda Buxoroni egallagach, siyosiy hokimiyatni qo'lga olishda an'anaviy sulolaviy marosimlarga murojaat qilish o'rniga ehtiyotkorlik bilan harakat qildi. U o'zini Shayboniylar sulolasining vorisi sifatida ko'rsatishga urinib, avvalo ularning siyosiy merosini davom ettirishga intilganini namoyon qildi. Lekin u darhol xon unvonini olmagan. Aksincha, u o'zini

“sadoqatli hokim” deb atab, davlat boshqaruvida murosali yo‘l tutdi.

Boqi Muhammadning bu qarori chuqur siyosiy mulohazalarga asoslangan edi. Movarounnahrda hali ham Shayboniylarga sodiq bo‘lgan zodagonlar, amirlar va diniy rahbarlar mavjud edi. Shu sababli, yangi sulolaning vakili bo‘lgan Boqi Muhammad birdaniga xon deb e‘lon qilinsa, bu qarshiliklarni kuchaytirishi, hatto fuqarolik nizolariga olib kelishi mumkin edi. Uning “sulton” unvonini qabul qilishi esa siyosiy ehtiyotkorlik va mavjud kuchlar bilan hisoblashishning yaqqol ko‘rinishi bo‘ldi.

Bu unvon bilan Boqi Muhammad hokimiyatni rasmiylashtirishda o‘zining vorislik da‘vosini asoslashga urinadi. U Shayboniylardan qolgan siyosiy tuzilmani to‘liq rad etmasdan, balki unga moslashgan holda yangi sulola nomidan hokimiyatni boshqara boshladi. Shu orqali u diniy va dunyoviy elita orasida o‘zining siyosiy qonuniyligini mustahkamlashga erishdi.

Boqi Muhammad hukmronligining ilk bosqichida siyosiy beqarorlikni kamaytirish, markaziy hokimiyatni tiklash va viloyatlardagi mustaqil harakat qilayotgan amirlarni nazorat ostiga olish choralari ko‘rildi. U bu borada ancha puxta siyosiy qadamlar tashladi: Shayboniylar davridan qolgan tajribali amaldorlar va harbiylarni lavozimda qoldirish, diniy ulamolar bilan ittifoq tuzish, zodagonlar orasida tarqoqlikning oldini olish Boqi Muhammadning hokimiyatni muvozanatli tarzda mustahkamlashiga xizmat qildi.

Shuningdek, Boqi Muhammadning o‘zini "xon" deb e'lon qilmasligi boshqa Ashtarxoniylar vakillari, jumladan, uning o‘g‘li Vali Muhammad uchun yo‘l ochdi. Keyinchalik, Ashtarxoniylar sulolasi to‘liq shakllangach, sulola hukmdorlari rasmiy ravishda xon unvoni bilan yuritila boshlandi.

Boqi Muhammad vafotidan so‘ng, 1605-yilda uning o‘g‘li Vali Muhammad siyosiy maydonga chiqdi va taxtni egalladi. Uning hukmronlikka kelishi bilan Ashtarxoniylar sulolasi rasmiy va siyosiy jihatdan to‘liq shakllandi. Vali Muhammad o‘zini "xon" deb e‘lon qilgan ilk Ashtarxoniy hukmdori sifatida sulola tarixida muhim o‘rin egallaydi. Bu qadam nafaqat sulola uchun, balki butun

Movarounnahr hududi uchun yangi siyosiy davrning boshlanishi bo'ldi.

Vali Muhammad xon hukmronligi davrida avvalo markaziy hokimiyatni mustahkamlashga qaratilgan tadbirlar amalga oshirildi. U davlat boshqaruv tizimini isloh qilishga, viloyatlardagi hokimlar faoliyatini nazorat ostiga olishga va Shayboniylar davridan meros bo'lib qolgan zodagonlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni bartaraf etishga kirishdi. Ayniqsa, amirlar va qabila boshliqlari bilan murosali siyosat olib borilib, ularning sodiqligini ta'minlash orqali ichki barqarorlikka erishildi.

Vali Muhammad xon o'z hokimiyatining qonuniyligini ta'minlash maqsadida diniy rahbarlar bilan aloqalarni mustahkamladi. Ulamolar va mashhur xonlar avlodi bo'lgan shaxslar bilan hamkorlik qilib, o'zining siyosiy pozitsiyasini diniy asoslar bilan mustahkamladi. Bu esa unga keng jamoatchilik e'tirofini va diniy doiralar ko'magini ta'minladi.

Shuningdek, Vali Muhammad xon tashqi siyosatda ham faol bo'ldi. U Eron Safaviylari bilan munosabatlarni muvozanatli saqlashga harakat qildi, shu bilan birga Movarounnahrda Buxoro xonligini mustaqil siyosiy kuch sifatida saqlab qolishga intildi. Bu davrda ichki barqarorlik va nisbiy iqtisodiy yuksalish kuzatildi, bu esa sulolaning obro'sini oshirdi.

Vali Muhammad hukmronligidan boshlab Ashtarxoniylar sulolasi o'z hokimiyatini siyosiy va diniy jihatdan legallashtirish yo'lida muhim qadamlar tashladi. Shayboniylar sulolasining inqirozga yuz tutishi ortidan yuzaga kelgan siyosiy bo'shliqni to'ldirgan Ashtarxoniylar, avvalo, o'zlarini Shayboniylarning qonuniy vorisi sifatida ko'rsatishga alohida e'tibor qaratdilar. Ularning Jo'chi ulusi, aniqrog'i Shayboniylar bilan qarindoshlik rishtalari mavjud bo'lgani, bu da'volar asosida siyosiy legitimitetni mustahkamlash uchun muhim vositaga aylandi.

Vali Muhammad va uning merosxo'rlari Buxoro xonligini avvalgi siyosiy va ma'muriy tamoyillar asosida boshqarishga harakat qildilar. Ular Shayboniylar davrida shakllangan davlat tizimini saqlab qolgan holda, unga yangi elementlar

kiritdilar. Bu esa hukmdorlikning uzviyligini, ya'ni avvalgi suloladan keyingi davrda ham barqarorlik davom etayotganini ko'rsatishga xizmat qildi. Sulola a'zolari tomonidan Shayboniylar tarixiga nisbatan hurmat saqlanib, Shayboniy xonlar avlodlari bilan quda-andachilik aloqalari o'rnatildi, bu esa siyosiy barqarorlikka xizmat qildi.

Diniy ulamolar Ashtarxoniylar hokimiyatini islomiy qadriyatlar asosida tan oldilar. Xususan, Vali Muhammad xon ulamolar bilan maslahatlashuv asosida siyosiy qarorlar qabul qilishga intildi, diniy vakillarni davlat idoralariga yaqinlashtirdi. Bu orqali u diniy qatlam ishonchini qozonib, hokimiyatining shariat asosida yuritilayotganini namoyish etdi. Jumladan, Buxorodagi mashhur madrasalar faoliyati davom ettirilib, ulamolar uchun qulay sharoitlar yaratildi.

Zodagonlar va harbiy elita ham Ashtarxoniylarga sodiqlik ko'rsatdi. Bu esa sulolaga siyosiy tayanchni kuchaytirishga xizmat qildi. Viloyat hokimlariga o'z avlodlaridan emas, balki tajribali amirlar orasidan tayinlash amaliyoti kengaydi. Shu bilan birga, qabila boshliqlari va mahalliy nufuzli shaxslar bilan murosali siyosat yuritilib, ularning manfaatlari hisobga olindi.

Sulolaning hukmronligi nafaqat Movarounnahr hududida, balki qo'shni Xorazm, Farg'ona vodiysi, hatto Eron Safaviylari bilan chegaradosh hududlarda ham tan olina boshlandi. Bu esa Ashtarxoniylar davlatining siyosiy mavqei mustahkamlanayotganidan dalolat berardi.

XULOSA: Ashtarxoniylar hukmronligining legallashuvi jarayoni murakkab, ammo izchil tarzda olib borildi. Siyosiy murosalar, diniy asosga tayanish, Shayboniylar merosiga hurmat va kuchli amaliy siyosiy faoliyat orqali sulola o'z hukmronligini bosqichma-bosqich tan oldirdi. Bu holat Buxoro xonligining keyingi o'n yilliklarda Markaziy Osiyodagi yetakchi davlatlardan biri sifatida faoliyat yuritishiga zamin yaratdi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. Тошкент; Шарқ. 2001. Б-370

2. Мирзо Олим Маҳдум хожи. Тарихи Туркистон. Тошкент: Янги аср авлоди, 2009. Б-249
3. Акбар Замон. Вухоро хонлигининг Аштархоний hukmdorlari. Toshkent: Bayoz, 2021 В-136
4. Сағдуллаев А., Аминов А., Мавлоноа Ў., Норқулов Н. Ўзбекистон тарихи: давлат ва жамият тараққиёти. I –қисм. Тошкент. 2000. Б-624
5. Сафаров Б. Аштархонийлар давлати тарихи. Самарқанд: Регистон. 2015